II международная научно-практическая конференция
НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ И РАЗРАБОТКИ
7 октября 2024, Россия – Узбекистан www.iupr.ru, www.wordlyknowledge.uz

9-12 VA 15 ASR BUXORO SHASHMAQOMINING ILMIY FALSAFIY(KOINOTVIY) VA AMALIY USLUBIY NAZARIYASI ASOSLARI

Sadulayiva Maftuna Murod qizi
Navoiy davlat pidagogika instituti
San'atshunoslik fakulteti 1-kurs magistiranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Ota Jalol Nosirov shubhasiz, XX-asr Buxoro Shashmaqomi tarixidagi muhim shaxsdir. U Buxoro Shashmaqomining eng ko‘zga ko‘ringan san’atkorlaridan biri edi. Ijrochi, saroy sozandasi, oxirgi uch amir davrida saroy musiqachilarining boshlig‘i: Afsuski, Ota Jalolning qo‘shiqchi sifatida kuylagan yozuvlari bizgacha yetib kelmagan. Uning shogirdlari orasida domla Halim Ibodov, domla Savthon, Shodi Azizov, Hoji Abdulaziz Rasulov, Levicha Babaxonov, Shonazar Sohibov, Boboqul Fayzullaev kabi mashhur ijrochilar va boshqa ko‘plab nomlar keltirilgan
Kalit so‘zlar: Shashmaqom, bayaz, shiru-shakar, fors, diapazon, mumtoz.

O‘rta asr Yaqin va O‘rta Sharq xalqlari musiqa ilmida maqom, asosan, parda tuzilmalari tushunchasini hamda ularga mos holda yaratilgan quy va ashulalarni ifodaladi. Maqomlar dastlabki davrda tarqoq shakllarda rivojlandi, 13-asrda esa Safiuddin al-Urmaviy ularni o‘n ikki asosiy maqomdan iborat nazariy tizim shakliga keltirdi. 17-asrdan so‘ng O‘n ikki maqom tizimi inqirozga uchrab, uning negizida Sharq xalqlari orasida maqomlarning yangicha milliy va mahalliy shakllari vujudga kela boshladi. Xususan, 18-asrning o‘rtalarida O‘rta Osiyoning yirik madaniy markazlaridan biri Buxoro shahrida saroy sozanda, xonanda va bastakorlari ijodiyijrochilik faoliyatida Shashmaqom uzilkesil shakllanib, Buxoro maqomlari, Buxoro Shashmaqomi nomlarida ham yuritildi. O‘zbek maqom turlaridan Xorazm maqomlari, Farg‘onaToshkent maqom yo‘llari, shuningdek, yovvoyi (erkin ko‘rinishdagi) maqomlar, surnay, dutor yo‘llari va boshqalar Shashmaqom ta’sirida rivojlandi. O‘tgan zamon bastakorligida keng qo‘llanilgan amal, kor, naqsh, peshrav, savt, tarona, qavl kabi janrlarning noyob namunalari Shashmaqom tarkibida bizgacha yetib keldi.

Sh. Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh va Iroq maqomlaridan tashkil topgan bo‘lib, jami 250 dan ortiq har xil shakldagi kuy va ashula namunalaridan iborat. Shu qunga qadar sozanda, hofiz va bastakorlar maqom yo‘llarining qo‘plab ijroviy talqinlarini kashf etdilar, ovoz, tanbur, surnay, dutor va boshqalar maqom yo‘llarida bir qismli va turkumli asarlar ijod qildilar, ular asosida yangi kuy va ashulalar yaratdilar.

Maqomlar sozanda va xonandalar tomonidan yakka tarzda, shuningdek, jo‘rovozlik va jo‘rnavozlikda ijro etib kelingan. Xususan, Buxoro amirlari saroyida eng so‘nggi davrda jo‘rnavozlik asosan, 2 tanbur, 2 doira (doirachilar xonanda ham bo‘lgan), afg‘on rubobi, sato yoki qo‘biz, imkonga ko‘ra bo‘lamon cholg‘ularidan iborat bo‘lgan. Maqom ijrochiligida tanbur yetakchi soz hisoblanadi. Chunki u torlarini maqom pardalariga moslab sozlashda va maqom yo‘llarini mukammal yangratishda birmuncha qulayliklarga ega. Doira esa sozanda va xonandalarning Shashmaqom qismlarini belgilangan usul negizida ijro etishlari uchun zarur vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Har bir maqomning bosh tovushqatori o‘ziga xos va nisbatan barqaror bo‘lib, turkumning to‘liq musiqiy ijro jarayonida uning pardalarida ayrim o‘zgarishlar ham sodir bo‘lib turadi. Chunki Shashmaqom shakllanishida maqomlar tarkibiga 12 maqomdan mazkur maqom pardalariga yaqin, kuy mavzui tabiatiga ohangdosh o‘zga sho‘ba va maqom yo‘llari ham kiritilgan. Ularning ladtonalligi asosiy maqom yo‘llariga ba’zan mos kelmasligi ham mumkin.

Shashmaqomni tashkil etgan maqomlarning har biri ikki — cholg‘u (mushkilot) va ashula (nasr) yirik bo‘limlaridan iborat. Cholg‘u bo‘limlarida bir xil nom bilan ataluvchi cholg‘u qismlari mavjud bo‘lib, ohanglari o‘zlari mansub bo‘lgan maqom kuyiga xos, doira usullari esa bir xildir. Ulardan asosiylari Tasnif, Tarje, Gardun, Muxammas va Saqil deb ataladi. Bu kismlar maqom nomlariga qo‘shib (mas, Tasnifi Buzruk, Tarjei Dugoh, Garduni Segoh kabi), ayrimlari esa bastakorlar nomi bilan birga (mas, Muxammasi Nasrulloyi, Saqili Islimxon) ataladi. Ba’zi cholg‘u qismlari alohida nomga ega (mas, Nag‘mai Orazi Navo), Dugoh va Segoxda esa maqom nomi bilan qo‘shib aytiladi (mas, Peshravi Dugoh, Samoi Dugoh, Xafifi Segoh). Shashmaqomning cholg‘u qismlari xona va bozgo‘y kuy tuzilmalaridan tashkil topadi. Bunda muntazam ravishda o‘zgaruvchi xonalarning rivojlanishi uchun qo‘llanadigan peshrav uslubi alohida ahamiyat kasb etadi. Tasnif, Tarje, Nag‘mai Oraz, Samoi, Xafif kabi cholg‘u qismlari bir-biriga o‘xshash, kichik hajmli; Gardun va Peshrav birmuncha rivojlangan; Muxammas va Saqil yo‘llari uzun va murakkab doira usullari negizida ijod etilgan. Shashmaqom cholg‘u yo‘llarining ichki tuzilishi murakkab bo‘lsada, o‘zining ravon ohangdorligi va rangbarangligi bilan shu maqom quy mavzulari bilan bevosita bog‘likdir. Bu asarlar teran falsafiy va turfa lirik kayfiyatlarni ifodalaydi, tinglovchilardan esa eshitish ko‘nikmalariga ega bo‘lishni talab etadi.

Halim Ibatov ta’kidlashicha: domlasini kuylash chog‘ida musiqali iborani bir nafasda 22-25 soniya davomida qattiq nafas bilan kuylashi aniqlandi. Evropa maktabida qo‘shiqchi uchun bunday nafas olish, odatda, kamdan-kam uchraydigan hodisa. Bunday xonandalardan faqat uchtasi: Ota Jalol Nosirov (Buxoro), Xoji Abdulaziz Rasulov (Samarqand) va Halim Ibodov (Buxoro). Ularning barchasida juda katta ovoz diapazoni bor edi. Ajoyib rivojlangan nafas olish uslubi Buxoro vokal maktabiga mansubdir. Ota Jalol Nosirovning mashhur shogirdi Levi Boboxonov kuchli ovoz, baland tenor, keng diapazonni egallagan san’atkor bo‘lgan.

Shu o‘rinda shuni aytishim kerak: Levi Boboxonovlar sulolasidan meros bo‘lib qolgan musiqachilar – uning o‘g‘li Masha Babaxonov O‘zbekiston xalq hofizi edi; Ari Boboxonovning nabirasi esa buyuk cholg‘uchi, Buxoro Shashmaqom an’anasini saqlovchisi u “Buxoro Shashmaqom”ining asl holatini nashr ettirgan. Bu kitob Angelka Jung tahririyati ko‘magi tufayli Germaniyada nashrdan chiqdi. Bu uning ko‘p yillik mehnati, buni ta’kidlab keladi va o‘z ijodini Ota Jalol Nasirovga bag‘ishlaydi.

Bu shaxs, XX asr Shashmaqom tarixida alohida o‘rin tutgan shaxs. Shu bois Boboxonovning o‘zi ham shunday degan edi: “O‘zi chuqur hurmat qiladigan, tushunishga, o‘rganishga harakat qiladigan yagona maqomchi Shashmaqomning atoqli bilguvchisi, xonanda Ota Jaloldir, men faqat unga ta’zim qilaman, men uchun u buyuk siymo hisoblanadi. Kechayu kunduz, bo‘sh vaqt topsam, darhol Uspenskiyning kitobini olaman». Shu tariqa biz Buxoro Shashmaqomining o‘ziga xos tushunchasini tartibga solamiz, bu esa keksa ustalar san’ati bilan bog‘liqdir. Bular o‘nlab ismlar: IX-asr oxiri va XX-asrning birinchi ikki o‘n yilligi boshlari qo‘shiqchilari. Shashmaqomning vokal qismlari bilan keyinchalik, afsuski, 60 yillarning oxiri va 70 yillarning boshidan boshlangan bu an’ana, birinchi navbatda, vokal an’anasi, Shashmaqomning cholg‘u an’anasi - inqirozga uchrasada, lekin bu birinchi navbatda, albatta, Buxoroda kuzatiladi. Ushbu inqiroz hodisasi 70 yillarda ko‘plab tadqiqotchilar tomonidan qayd etilgan, allaqachon Buxoroda Shashmaqom san’ati o‘zining inqirozini boshdan kechirayotganini ta’kidlagan. Avvalo, vokal maktabi, bu san’atning genezisi ildizlarga borib taqaladi va bu, albatta, fors madaniyatida barcha mas’uliyat bilan tan olinishi kerak. O‘tgan asrlarda ko‘plab hujjatli materiallar, birinchi navbatda, Shashmaqom uchun "Bayaz" deb nomlangan she’rlar to‘plami, Shashmaqom fors-tojik matnida kuylangan.

Ammo, umuman olganda, Shashmaqom doim til ma’nosida ham, shakl va janr jihatidan ham qadimgi fors madaniyati hodisalariga nisbat berilgan, deyishimiz mumkin. Bu

hodisadagi bir qator shakl va janrlar shartsiz, bunda o‘rta asrlar fani va musiqasida keng yoritilgan eski klassik, fors shakllariga ko‘tariladi. Shashmaqom tarixida esa ko‘p narsa haligacha o‘rganilmagan. Va, albatta, o‘sha paytda asosan, elita qismiga tegishli aytaylik, Shashmaqom boshqa maqomot turlari uchun klassik asos bo‘lgan.

Shunday qilib, biz ushbu hodisaning taqdiri paradoksal ekanligini ko‘ramiz. Bir tomondan, uning bosqichma-bosqich integratsiyalashuvi yuz bergagini, uning negizida yangi Shashmaqom paydo bo‘ldi. Ammo original modelni izlashda ular hozirgi bosqichda asosiy nuqtaga aylandi. Aytishimiz kerakki, mumtoz Buxoro uslubida tanazzul kuzatilgan bo‘lsa-da, Buxoroda sanoqli sozandalar paydo bo‘ldi. Xususan, bular Buxorolik yahudiylardir.

Bu an’anani, qadimgi Buxoro vokal maktabini saqlab qolgan o‘nlab nomlar shu Shashmaqomni ijro eta boshlagan. Bu o‘nlab ismlar:, Yuriy Boboxonovdan boshlab, Masha Babaxonova, Barno Isqaqov – taniqli xonanda, Nariyo Aminov, Gavriel Mullaqandov, Abram Talmasov, Berta Davidova va boshqalar Buxoro va Samarqandda, ayniqsa, Dushanbeda Shashmaqom ijro etganlar. Bu borada Ari Babaxonov - Levichaning nabirasi, ko‘p ishlarni amlga oshirdi. Shashmaqomning qayta tiklanishi o‘zining dadasi haqida eslaganidek, va boshqa musiqachilarning hikoyalariga ko‘ra, xususan, Ari Boboxonov bir qator yo‘qolgan kuylarni qayta tikladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Madrimov B. X. O‘quvchilarni Musiqa Savodxonligini Oshirish Imkoniyatlari //Ijtimoiy Fanlarda Innovatsiya onlayn ilmiy jurnali. – 2022. – T.
2. – №. 1. – S. 12-16. 2. Madrimov B. X. Musiqiy Pedagogika Metod Va Prinsiplari //Ijtimoiy Fanlarda Innovatsiya onlayn ilmiy jurnali. – 2021. – T. 1. – №. 6. – S. 45-51.
3. Madrimov B. (2021). Faktorы nravstvenno-esteticheskogo stanovleniya lichnosti budushhego professionalnogo muzыkanta. Scientific Progress. Vol. 1, issue 5, Pp. 576-580.
4. Madrimov B.X. (2021). O sovremennoy sistematike muzыkalnыx form. Scientific Progress. 2 (4), pp. 922-927.
5. Madrimov B.X. (2021). Logicheskie vozmojnosti sochetaniya stabilnogo i mobilnogo nachal v kompozitsii. Scientific Progress. 2 (4), pp. 908-914.
6. Madrimov B.X. (2021). Prinsipialnыe mobilnosti proizvedeniya sovremennogo muzыkalnogo iskusstva. Scientific Progress. 2 (4), pp. 889-895.
7. Madrimov B.X. (2021). Problemы podvijnosti muzыkalnoy kompozitsii. Scientific Progress. 2 (4), pp. 896-901.